

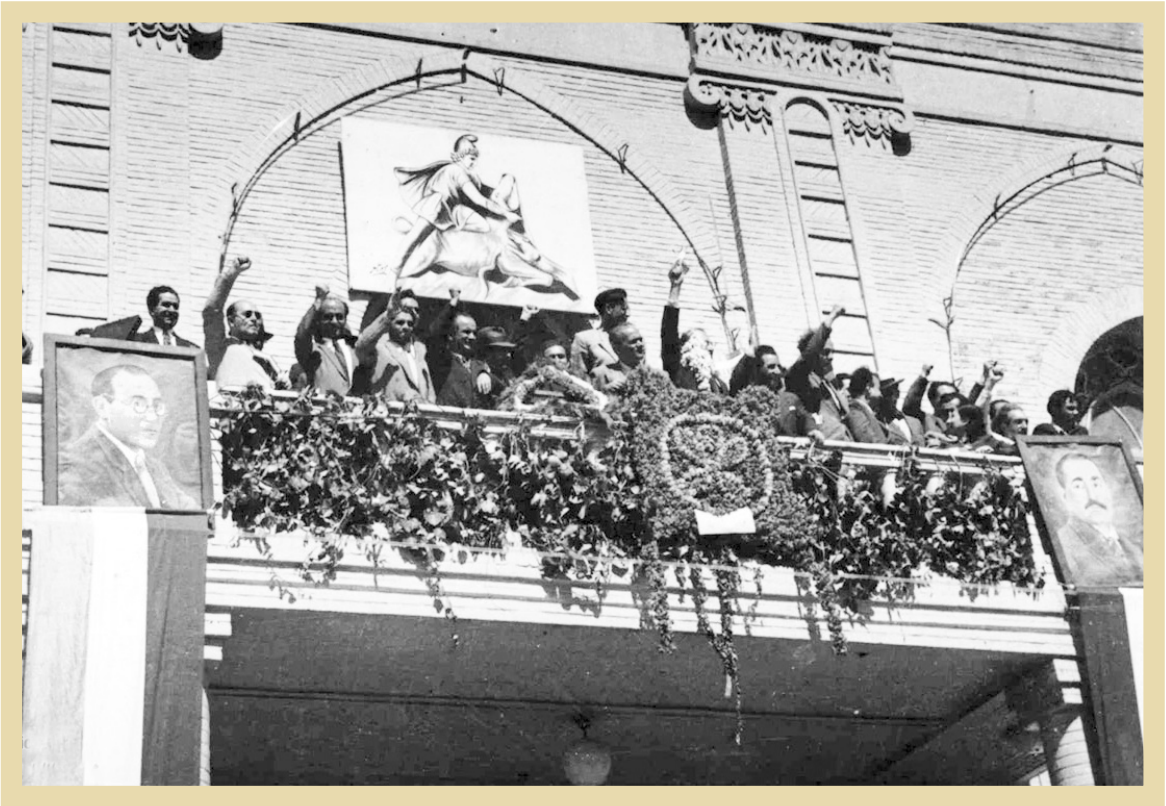
■ **احمد رضا صدقی**
پیدایش حزب توده ایران و فرجام آن، از سر فصل‌های شاخص و در خوانش در تاریخچه احزاب سیاسی ایران به شمار می‌رود. چه اینکه از این حزب به عنوان یکی از قدیمی‌ترین و در عین حال موفق‌ترین نمونه‌ها در میان گروه‌ها و تشکل‌های سیاسی، نام برده می‌شود. مقالی که پیش‌روی شماست، شامل مروری مجمل بر بخش‌هایی از تاریخچه این حزب است. امید آنکه مقبول آید.

■ **احزاب یک حزب نوآسیس**
حزب توده در ابتدای امر چهار هدف اصلی را مد نظر قرار داد: رسمیت بخشیدن به حزب، انتشار روزنامه، تدوین برنامه‌های گسترده برای جذب مارکسیست‌ها و غیرمارکسیست‌ها و در رأس تمام این اهداف این بقیه ۵۳ نفر زندانی. تمام این اهداف ظرف شش ماه محقق شدند. روزنامه مردم در آگان حزب توده در اسفند سال ۱۳۲۰ منتشر شد و حزب تشکلی به نام «جمعیت ضدفاشیسم» را هم راه‌اندازی کرد. در مهر سال ۱۳۲۱، یک سال بعد از تأسیس حزب توده اولین گردهمایی ایالتی حزب در تهران برگزار شد و تا زمانی که اولین کنگره حزب برگزار شود، یک کمیته موقت مرکزی با حضور ۱۵ تن از جمله سلیمان میرزا، دکتر رادمنش، ایرج اسکندری، فریدون کشاورز، رضا روستا، عبدالحسین نوشین و... تشکیل شد. گردهمایی ایالتی مرانامه موقت حزب را تصویب کرد و از کمیته مرکزی موقت خواست تا زمان برگزاری کنگره وظیفه کمیته مرکزی حزب را به عهده بگیرد. در این ایام اعضای حزب را بین ۴ تا ۶ هزار تن نوشته‌اند. این تعداد دو سال بعد از تشکیل حزب به ۲۵ هزار نفر رسید. در سال ۱۳۲۲ حزب توده سه تشکیلات وابسته به اسامی تشکیلات زنان، سازمان افسران و سازمان جوانان به وجود آورد که هر یک در فعالیت‌های حزب نقش بسزایی داشتند. همچنین در سال ۱۳۲۳ شورایی متحده مرکزی اتحادیه‌های کارگران و زحمتکش‌ان ایران که یکی از مهم‌ترین تشکل‌های کارگری تاریخ معاصر ایران است توسط حزب توده به وجود آمد. حزب توده توانست در فاصله سال‌های ۱۳۲۳ تا ۱۳۲۵ هشت نماینده به مجلس فرستد و در مجلس چهارم فراکسیون خود را با پنج عضو کمیته مرکزی حزب یعنی آوانسیان، کامبخش، اسکندری، رادمنش و کشاورز تشکیل بدهد. حزب توده نشریات متعددی را منتشر می‌کرد، از جمله روزنامه مردم که از گان هیئت اجرایی حزب بود. روزنامه‌های رهبر و مردم در تهران، آذربایجان در تبریز، جودت در اردبیل و راستی در مشهد منتشر می‌شدند. حزب توده در اوایل دهه ۱۳۲۰ با ویزا و اخراج آن با ده‌ها نشریه انتتاف مطبوعاتی را تشکیل داد که ابتدا جبهه آزادی و سپس جبهه مطبوعات ضدیکتاتوری لقب گرفتند.

■ **اغزین کنگره یک حزب**
در مرداد سال ۱۳۲۳ اولین کنگره حزب توده با شرکت ۱۶۸ نماینده و ۲۵۸۰۰ عضو حزب تشکیل می‌شود. در این کنگره به‌جای سلیمان میرزا، دبیر قبلی حزب اسکندری، بهرامی و نورالدین الموتی مشترکاً انتخاب می‌شوند. کمیته مرکزی با ۱۱ عضو و کمیسیون بازرسی با ۹ عضو توسط کنگره انتخاب شدند. اعضای کمیته مرکزی عبارت بودند از: احسان طبری، بهرامی، کشاورز، اسکندری، رادمنش، روستا، کامبخش، آوانسیان، امیر خیزی، بقراطی و نورالدین الموتی و اعضای کمیسیون‌های تبلیغات، مالی، تشکیلات و بازرسی را انتخاب کردند. اعضای کمیسیون بازرسی کیانوری، نوشین، اسکندری، روستا، یزدی، الموتی، قاسمی و ملکی بودند.

نشریات حزب در شهرستان‌ها عبارت بودند از: بیستون (کرمانشاه)، صفا (ساری)، رهنما (همدان)، سروش (شیراز) و رهبر (یزد). همچنین در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۳ روزنامه‌های مردم و آدینه و ماهنامه مردم (آگان تئوریک) حزب، منقباز (آگان غیررسمی)، هفته‌نامه دادا (ریزه‌خورده‌های حزب)، به سوی آینده که گاهی نشریه آخرین نبرد به‌جای آن چاپ می‌شد، هفته‌نامه اردیبهشت (آگان کمیته‌ایالتی خراسان) و نیز روزنامه راستی که بعداً به‌جای هفته‌نامه اردیبهشت منتشر می‌شد، هفته‌نامه راستی (آگان سازمان جوانان حزب توده در مشهد)، آهنگر (آگان حزب در اصفهان)، آذربایجان (تبریز) و بعدها خاور نو به‌جای آن منتشر شد، پیغام، حرفه، ایقانوس (شیراز) و راه راست (قزوین).

■ **شکست و پیوستن‌های یک حزب**
در شهریور سال ۱۳۲۴ سازمان ایالتی حزب توده در آذربایجان بی‌آنکه رهبری حزب را در جریان بگذارد، تشکیلات خود را منحل کرد و به فرقه دموکرات آذربایجان پیوست. در تیر سال ۱۳۲۵ حزب توده با حزب ایران‌تتلاف کرد و جبهه مؤتلف احزاب آزادی خواه را تشکیل داد. بعدها احزاب دموکرات آذربایجان و دموکرات کردستان، احزاب سوسیالیست (اجتماعیون و جنگل (اجتماعیون) به آن پیوستند. در مرداد سال ۱۳۲۵ تن از اعضای حزب توده، یزدی، اسکندری و کشاورز در کابینه قوام به ترتیب وزیر بهادری، پیشه و هنر و فرهنگ شدند. دومین گردهمایی ایالتی حزب توده با ۱۹۲ نماینده در تهران برگزار شد. این حزب در مرداد سال ۱۳۲۵، ۵۰ هزار عضو اصلی و ۱۰۰ هزار عضو داشت و فعال‌ترین گروه سیاسی کشور محسوب می‌شد. نشریه رهبر در پنجمین سال فعالیت خود در ۱۲۰ هزار نسخه منتشر می‌شد. پس از آنکه در آذر سال ۱۳۲۵ فرقه دموکرات در آذربایجان شکست خورد، شورایی هفت نفره‌ای از اعضای کمیته مرکزی، کمیسیون بازرسی مرکزی، کمیته ایالتی تهران و کمیسیون بازرسی ایالتی تهران تشکیل شد. این شورا به‌جای پست دبیر کلی، شورای اجرایی هفت نفره‌ای را با سه عضو کمیته مرکزی، سه عضو کمیسیون بازرسی و یک نفر از شورای ایالتی تهران منصوب کرد. این شورا چهار نفر دیگر را هم به عنوان اعضای اصلی و مشاور به خود افزودند و هیئت اجراییه موقت ۱۱ نفره حزب را با حضور طبری، نوشین، کشاورز، بهرامی، رادمنش، یزدی، قاسمی، کیانوری، فروتن، بقراطی و ملکی تشکیل شد و به‌جای نشریه رهبر، روزنامه مردم را از گان کمیته مرکزی کرد. در تیرماه سال ۱۳۲۶ سومین گردهمایی ایالتی تهران برگزار شد و ۱۱ نفر جلال‌آل احمد، محمدعلی جواهری، دکتر حسین ملک، محمدامین محمدی، محمد سالک، ابوالفضل ناصحی،

حزب توده در ایران، از اخراج رضاخان تا بن‌بست پس از پیروزی انقلاب اسلامی

حزبی با محتوا و کارکرد «روس پرستی»!

جهانگیر افکاری، مهندس صادق انصاری، مهندس ام‌موردی، محبوب عظیمی و امان‌الله قریشی – به عنوان اعضای کمیته ایالتی تهران انتخاب شدند. این گردهمایی با تشکیل کنگره دوم حزب مخالفت کرد. هیئت اجرایی هم در مخالفت با اصلاح‌طلبان از برگزاری کنگره خودداری کرد و همین امر باعث شد اصلاح‌طلبان از حزب منسحب شوند. دومین کنگره حزب توده در اردیبهشت سال ۱۳۲۷ با حضور ۱۱۸ عضو برگزار شد و کمیته مرکزی ۱۹ نفره‌ای را برگزید که عبارت بودند از: رادمنش، اسکندری، بهرامی، طبری، یزدی، نوشین، کامبخش، روستا، کشاورز، امیر خیزی، قاسمی، کیانوری، بقراطی، جودت، فروتن، علوی و صمد حکیمی، غلام‌علی‌بابازاده و نادر شرمینی.

حزب توده بعد از برگزاری کنگره دوم راهبردی دوگانه‌ای پیدا کرد، یعنی هم از اتحاد کلی نیروهای ضدسلطنت و دموکراسی لیبرال حمایت می‌کرد و هم بر اساس مرکزیت دموکراتیک و آموزش‌دیده، اصول مارکسیسم لنینیسم را آموزش می‌داد و به تقویت کادرهای منضبط می‌پرداخت.

■ **اولین ممانعت‌ها بر سر راه یک حزب**
در بهمن سال ۱۳۲۷ پس از تور نافر جام شاه فعالیت حزب توده غیرقانونی و دفاتر و اموال آن مصادره شد. پیش از ۲۰۰ تن از اعضای حزب دستگیر و در دادگاه‌های نظامی محاکمه شدند و برای بقیه هم حکم غیابی صادر شد. اعضای کمیته مرکزی حزب و رهبران حزب از ایران گریختند و در غیاب آنها هیئت اجرایی یعنی کیانوری، قاسمی، بهرامی، یزدی، علوی، جودت و بقراطی حزب را اداره می‌کردند. حزب توده از این پس به شکل مخفی فعالیت خود را آغاز و شبکه‌ای نظامی را تأسیس کرد. حزب نشریه‌های رزم، ظفر، مردم و چند نشریه مخفی را منتشر می‌کرد.

در آذر سال ۱۳۲۹ و در زمان نخست‌وزیری رزم‌آرا ۹ تن از رهبران حزب توده و خسرو روزهی از زندان فرار کردند. با شروع نخست‌وزیری مصدق حزب توده از آزادی نسبی برخوردار شد و روزنامه «به سوی آینده» را منتشر کرد. همچنین سازمان‌های زنان، جوانان، اتحادیه دهقانان و شوروی متحده با نام‌های جدیدی بازسازی شدند و نیز تشکل‌هایی چون انجمن کمک به دهقانان ایران، ائتلاف سندنیک‌های کارگران ایران، انجمن مبارزه با بی‌سوادی، انجمن ملی روزنامه‌نگاران دموکراتیک، انجمن ایران آزاد، جمعیت ایرانی هواداران صلح، انجمن آذربایجان، جمعیت ملی مبارزه با استعمار، جامعه حقوقدانان دموکراتیک، سازمان دانش‌آموزان ایران،

رضا روستا از رهبران حزب توده در کنار کمیته مرکزی و دستیارانش

پیش‌گزارش

نظری بر اثر تاریخی – پژوهشی «تئوری‌های ساخت قدرت و رژیم پهلوی»

استبدادگرایی با پشتوانه خارجی

■ **محمدرضا کاتبینی**
ساختار شناسی سیاسی، یکی از راه‌های ارزیابی کارنامه حکومت‌ها در ادوار گوناگون تاریخ به شمار می‌رود. این امر به مدد نظر به‌های مطرح در این حوزه انجام می‌گیرد و معمولاً نیز در حیطه بازخوانی و استنتاج به نتایجی خواندنی منتهی می‌شود. برخی پژوهشگران معاصر با مدد گرفتن از این رویکرد به بررسی کارکرد رژیم پهلوی پرداخته‌اند که اثری که هم‌اینک در صدد معرفی آن هستیم، در عداد اینگونه پژوهش‌ها به شمار می‌رود. «تئوری‌های ساخت قدرت و رژیم پهلوی» نام این تحقیق است که در قالب کتابی از سوی مرکز اسناد انقلاب اسلامی منتشر شده است. ناشر در دیباج‌های بر این کتاب چنین آورده است: «دولت یا ساختار سیاسی در ایران موضوع مطالعات پژوهشی متعددی در ایران و خارج از کشور بوده است. این مطالعات همگی با اتخاذ یا ارائه یکی از الگوهای نظری رایج در مورد دولت، به مقایسه و انطباق آن با دولت در ایران پرداخته‌اند و برای عناصر و مؤلفه‌های سیاسی و اجتماعی بومی سهم اندک یا ناچیزی قائل شده‌اند. نظریه‌های دولت رانتیر، پاتریمونیال، شبه‌مدن، استبداد شرقی یا شیوه تولید آسیایی و... تاکنون برای فهم دولت در ایران در قالب کتاب‌ها یا مقالات گوناگون ارائه شده‌اند، اما مدرک کامل دولت و ساختار آن، رابطه دولت و جامعه، نقش دولت در تحول جامعه و سایر حاکم بودن شرایط خاص تاریخی، جغرافیایی، انسانی-حالی و ویژگی‌های خاص منحصر‌فردی است که هر مطالعه‌ای پژوهش می‌کند، در دهه ۴۰ حزب توده چندین بار دچار انتساب شد و عده‌ای از رهبران و فعالان خود را از دست داد. در آذر سال ۱۳۴۰ رادمنش از دبیر کلی حزب کنار رفت و اسکندری جای او را گرفت. حزب توده در دهه ۵۰ از اروپای شرقی و غربی فعالیت و روزنامه مردم و نشریه تزئینک دنیا را منتشر می‌کرد. در سال ۱۳۵۲ سازمان نظامی مخفی نوید را در ایران تشکیل داد و در سال بعد نشریه نوید را منتشر کرد. اداره‌کنندگان این سازمان رحمان هاتفی و محمد مهدی پرتوی بودند. در این مقطع حزب توده در ایران و اروپا حدود ۵ هزار عضو داشت. در مهر سال ۱۳۵۵ گروهی از اعضای سازمان چریک‌های فدایی خلق به حزب توده پیوستند.

■ **حزب توده در آستانه انقلاب و پس از انقلاب**
در دی سال ۱۳۵۷ دکتر کیانوری به‌جای اسکندری دبیرکل حزب توده شد. در اسفند سال ۱۳۵۷ پلنوم شانزدهم حزب توده در آلمان شرقی کیانوری را به عنوان دبیر اول حزب انتخاب کرد. در فروردین سال ۱۳۵۸ حزب توده در ایران سه فعالیت علنی پرداخت و کیانوری به ایران برگشت. حزب توده در مراحل استقرار جمهوری اسلامی و در انتخابات متعددی شرکت کرد و با مخالفان جمهوری اسلامی به مخالفت پرداخت. در فروردین سال ۱۳۶۰ پلنوم هفدهم حزب در تهران تشکیل شد و گروهی از فعالان خلق به حزب توده پیوستند. در بهمن سال ۱۳۶۱ و اردیبهشت سال ۱۳۶۲ عده زیادی از رهبران و کادرهای اصلی حزب توده دستگیر و محاکمه شدند. کیانوری در مرحله اول دستگیر شد. در پی اعتراضات سران حزب توده این حزب غیرقانونی اعلام و منحل شد و بعضی از سران حزب و نیز بهرام افضلی، فرمانده سابق نیروی دریایی جمهوری اسلامی که تودهای بود در زندان یا تحت نظر بودند. در آذر سال ۱۳۶۲ علی اعدام شدند. برخی هم از جمله احسان طبری تا آخر در زندان یا تحت نظر بودند. در آذر سال ۱۳۶۲ علی خاوری به‌جای کیانوری رهبر حزب توده شد. نشریه مردم، آگان مرکزی حزب در خرداد سال ۱۳۶۳ خارج از کشور منتشر شد.

حزب توده در سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۶۰ پلنوم‌های خود را با فواصل مختلف برگزار کرد. این حزب که عمدتاً تشکیلات خود را به خارج از کشور منتقل کرده بود در سال ۱۳۶۰ هم بارها دچار انتساب شد و عده زیادی از رهبران و بدنه حزب از آن جدا شدند و روزبه‌روز ضعیف‌تر شد. حزب توده که گسترده‌ترین و فعال‌ترین تشکیلات حزبی ایران است، پس از نیم قرن فعالیت به یک گروه کوچک نیمه‌فعال در خارج از کشور تبدیل شده است.

محمدرضا پهلوی در حاشیه عزیمت به یکی از سفرهای خارجی در فرودگاه مهر آباد تهران

متنشا داخلی و برخی متنشا خارجی دارند، پاسخ به این سؤال که چگونه می‌توان نظریه ساخت قدرت سیاسی عصر پهلوی دوم را با وجود متغیرهای متنوع دخیل، تبیین کرد، جامعه‌شناسی سیاسی ایران را با اهمیت می‌نماید. نظریه‌های مرتبط به ساخت قدرت سیاسی ایران، چگونه مسائل پیچیده و مهم جامعه ایران و کارکرد عناصر سیاسی، اجتماعی در عرصه قدرت سیاسی را ریشه‌یابی می‌نماید. پرسش اساسی اینست: در نظر به‌سازی ساخت قدرت سیاسی، هر گونه بحث از حکومت و پیامدها، نتایج و مؤلفه‌های آن در گرو توجه عالمانه به موقیعت اقشار و طبقات اجتماعی آشنایی با منزلت و پایگاه‌های اجتماعی آنهاست. گروه‌ها، نهادها و جریان‌های سیاسی است، چراکه محوریت نظام سیاسی و قدرت در آن تعامل با جامعه و گروه‌های مرجع نشئت می‌گیرد. عمده‌ترین مباحث این کتاب نیز با تأکید بر نظام سیاسی عصر پهلوی دوم و زمینه‌های اجتماعی و بین‌المللی شکل‌گیری آن در جهت تبیین کارآمدترین و مناسب‌ترین نظریه ساخت قدرت سیاسی و انطباق آن با پایان ضمن تشکر از مؤلف محترم، از زحمات معاون محترم پژوهشی جناب آقای غلامرضا سوسا، مدیر محترم بخش تحقیق جناب آقای اکبر اشرفی، مدیر محترم گروه اقتصاد و جامعه‌شناسی سیاسی جناب آقای سعید عبدالامیر نبوی و همکاران بر تلاش معاونت محترم انتشارات تشکر و قدردانی می‌نمایم.»

پژوهشی که در فوق وصف آن رفت، توسط دکتر محمد رحیم عبودی سامان یافته است. وی در این اثر با تأکید بر اینکه حاکمیت پهلوی‌ها بدون دخالت مردم و با سلطه‌جویی و مددگیری از بیگانگان نشو و نما یافته، ساختارشناسی سیاسی این پدیده را نیز با